

УДК 82 – 94.04

Черкашина Т. Ю.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(м. Старобільськ)

ХУДОЖНЯ БІОГРАФІЯ І БІОГРАФІЧНІ МЕМУАРИ:

ВЗАЄМОНАКЛАДАННЯ ДИСКУРСІВ

(на матеріалі художніх біографій французьких авторів)

Статтю присвячено компаративному дослідженню художніх біографій і біографічних мемуарів як різновидів документального письма. Аналізуються їх спільні та відмінні типологічні риси. На прикладі художніх біографій французьких авторів простежено процес взаємонакладання художньо-біографічного і мемуарного дискурсів на текстовому рівні художніх біографій, зміни наративних технік письма, спричинені авторським вторгненням до фабульного простору художнього життєпису.

Ключові слова: художня біографія, біографічні мемуари, дискурс, нарація, автор, текст.

Статья посвящена компаративному исследованию художественных биографий и биографических мемуаров как разновидностей документального письма. Анализируются их общие и отличительные типологические черты. На примере художественных биографий французских авторов рассмотрено процесс взаимонакладывания художественно-биографического и мемуарного дискурсов на текстовом уровне художественных биографий, изменения нарративных техник письма, вызванных авторским вторжением в фабульное пространство художественного жизнеописания.

Ключевые слова: художественная биография, биографические мемуары, дискурс, наррация, автор, текст.

The article is devoted to comparative study of literary biography and memoirs as kinds of the documentary literature. Their general and different typological traits are analyzed too. The author of the article investigates the process of crossing of literary biographical and memoirs discourse in text level of literary biography, changes of text narrative techniques by reason of author's invasion of literary biographical story space.

Key words: literary biography, biographical memoirs, discourse, narration, author, text.

Художня біографія й мемуари відносяться до царини документального письма, відтак органічний синтез правди та вигадки, документальності й художності, фактографічності та фікційності, об'єктивності й суб'єктивності стають їх невід'ємними складниками. Спільним є звернення до культурної та історичної пам'яті людства, художнє відтворення дійсних подій, що мали місце в минулому. Різною при цьому є часова відстань, з якої реконструюються події минулого, відмінності можуть бути і в основному об'єкті зображення. І художня біографія, і мемуари активно досліджуються науковцями (дивись зокрема праці М. Бойер-Вейнманн [Boyer-Veinmann 2005], О. Галича [Галич 2001; Галич 2013], В. Єршова [Єршов 2010], А. Шевердіної [А. Шевердіна 2014] та ін.), однак досі предметом спеціальних літературознавчих розвідок не був процес взаємонакладання дискурсів цих двох різновидів документального письма, спричинений фактом особистого знайомства біографа з головним героєм художньо-біографічної оповіді. Відтак це питання потребує більш уважного літературознавчого вивчення.

Метою цієї статті є розгляд процесу взаємонакладання дискурсів художньої біографії та мемуарів на рівні текстової організації художньо-біографічних творів.

Класична художня біографія – це історія життя головного героя від імені сторонньої людини, що будується в хронологічному порядку від народження до смерті з короткими екскурсами стосовно історії родини та ставлення до зображуваної особистості нащадками, чи висвітлення певного найяскравішого етапу життєдіяльності головного героя, написана в результаті ретельно проведеного біографічного дослідження з опорою на реальні документи й факти. Класичні художні біографії всебічно висвітлюють постать видатної особистості на тлі сучасної їй епохи, іноді з реконструкцією внутрішнього світу головного героя та елементами психоаналізу.

Мемуари в загальних рисах можна визначити як прозову ретроспективну оповідь про реальні події, свідком або учасником яких автор був особисто; про реальних людей, з якими автор був знайомий; про особисті життєві враження й

емоції. Тим самим ми можемо говорити про історичні, біографічні та автобіографічні різновиди цього жанру. У межах даного дослідження ми будемо говорити про біографічні мемуари, основним об'єктом зображення яких стає знайома мемуаристові реально існуюча особистість. За слушним спостереженням І. Клеймьонової, біографічні мемуари творяться *«на матеріалі життя й творчості реальної людини <...>; композиційним матеріалом є події, що трапляються з цією людиною»* [Клеймьонова 2013:9]. У біографічних мемуарах автор виступає в якості свідка того, що він описує, відтак події чи Я Іншого реконструюються не лише за допомогою офіційних і особистих документів, а й на основі автобіографічної пам'яті мемуариста.

Якщо виходити із запропонованих визначень, то художня біографія й мемуари з понятійної та структурної точок зору мають низку схожих ознак. Так, спільною є основна тема оповіді – опис життя видатної особистості; схема побудови творів – від народження до певного етапу життя й діяльності героя; використання загальноприйнятих тематичних блоків – юнацькі роки, навчання, свідоме доросле життя, творче життя, особисте життя, взаємодія з іншими людьми та ін.; фактографічність оповіді; використання справжніх документів для ілюстрації чи підтвердження власних слів; відображення внутрішньої еволюції головного героя й таке інше.

І художня біографія, і мемуари є взаємозалежними один від одного, оскільки біографи використовують мемуари про видатних людей як цінне джерело отримання необхідної життєписної інформації. Мемуаристи, своєю чергою, мають можливість ознайомлюватися з уже наявними художніми біографіями головних героїв своїх спогадів, відтак вони мають змогу коментувати вже наявні біографії, погоджуватися чи сперечатися з біографами відносно запропонованих потрактувань цих образів. І художні біографи, і мемуаристи мають змогу відтворювати повний життєвий шлях головного героя (від часу народження головного героя до часу його відходу у вічність), спостерігати за вшануванням його пам'яті, за зміною ставлення до постаті головного героя вже після його смерті. Проте різною може бути часова відстань

між часом реального існування головного героя і створення його художнього життєпису іншою людиною. На відміну від мемуаристів, художні біографи мають можливість писати свої твори із значно більшої часової відстані, що інколи може становити кілька століть.

Спільними можуть бути й наративні текстові стратегії. У класичних художніх біографіях і мемуарах оповідь будується навколо опису життєвого й творчого шляху головного героя, відтак образ головного героя є віссю навколо якої вибудовується сюжет і композиція твору. Водночас не менш важливим є образ автора від ступеня об'єктивності чи суб'єктивності якого залежить правдивість відтворення образу головного героя. Для класичних художніх біографій типовим є «самоусунення» автора на текстовому рівні та виведення головного героя на перший план художньо-біографічної оповіді (хоча трапляються й винятки), автор не є учасником дієгезису, за певних умов він може бути присутнім у вигляді текстуально зафіксованої інстанції (як скажімо, образ автора в художніх біографіях Андре Моруа). Образ автора в художніх життєписах Андре Моруа є тотожним образів наратора, він розповідає читачеві історію життя й діяльності головного героя від народження до смерті, роблячи екскурси в минуле (зокрема звертаючись до генеалогії героя, його творчих попередників чи вчителів та ін.) й охоплюючи постсмертний період (наприклад, описуючи ставлення до зображуваної особистості нащадків). Він ніби незримий режисер, скеровує читача лабіринтами оповіді, час од часу він з'являється в основному тексті, щоб спрямувати чи скоригувати читацьке сприйняття описуваних подій. На відміну від художніх біографій, для біографічних мемуарів більш типовим є паралельне співіснування образів головного героя та автора. Мемуарист знає особисто головного героя своєї оповіді, відтак, розповідаючи про нього, він так чи інакше говорить і про себе, про своє ставлення до цієї людини, про певні спільні історії, які є відомими їм обома, проте можуть бути невідомими широкому загалові. Тим самим, мемуарист стає другим об'єктом мемуарної оповіді.

Однак художні біографії та мемуари доволі рідко існують у своїх класичних формах, більш типовим для них є існування у вигляді численних жанрових різновидів і модифікацій (дивись з цього приводу наші попередні дослідження [Черкашина 2009; Черкашина 2014], праці Т. Гажі [Гажа 2005], О. Галича [Галич 2013], А. Шевердіної [Шевердіна 2014] та ін.). У межах нашої розвідки ми звернемося до одного з різновидів художньої біографії, а саме: до сюжетно-подієвих художніх життєписів, в яких реальний автор є сучасником зображуваної особистості й представником того ж хронотопного та соціокультурного середовища, що й головний герой твору (йдеться зокрема про твори «Король Вольтер» («Le roi Voltaire») Арсена Уссея [Houssaye 1858], «Маргеріт Дюрас» («Marguerite Duras») Лор Адлер [Adler 1998] та ін.), зважаючи на що автор постає не лише в якості авторитетного дослідника біографії відомої людини, а й як свідок описуваних подій. Тим самим, на художньо-біографічний дискурс накладається мемуарний. Факт знайомства біографа з головним героєм художньо-біографічної оповіді призводить до вторгнення автора до текстової канви художньої біографії (що є більш типовим для біографічних мемуарів, ніж для художніх життєписів) і часом спричинює зміну текстової стратегії образу автора.

Так, художня біографія Вольтера [Houssaye 1858] була написана до вісімдесятої річниці з дня смерті французького мислителя, з яким автор (Арсен Уссей) був особисто знайомий. Біограф не лише жив і творив в одну епоху з головним героєм біографічної оповіді, а й мав змогу особисто з ним поспілкуватися. Відтак він мав можливість особисто спостерігати за своїм героєм, на його очах відбувалися злети й падіння в житті величного сучасника, він був добре обізнаний зі ставленням до героя та його творчості різних верств суспільства – від можновладців до пересічних громадян, він був насичений духом своєї епохи й особисто знайомим з більшістю персон, імена яких згадуються у творі.

Художній життєпис Вольтера виписано в типовій для художніх біографій нарації. Оповідь доручено вести всезнаючому наратору (не протиставленому

титульному авторові) у формі третьої особи однини. Центром орієнтації для читача стають *«судження, оцінки й зауваження оповідача»* [Мельничук 2002:70] (тут і надалі переклад з російської та французької наш. – Т. Ч.), за яким стоїть автор. Оповідач має необмежену внутрішню та зовнішню перспективу бачення. Він не є персонажем твору, не є активним учасником художньо-біографічного процесу, він лише сторонній спостерігач масимально наближений до автора. По відношенню до фабульного простору, *«він існує ніби в іншому вимірі та зустрітися зі своїми героями не може»* [Мельничук 2002:71]. Тим самим, іде чітке розмежування змістових рівнів суб'єктів і об'єктів оповіді: на одному змістовому рівні опиняються опосередковані текстом відношення автор – читач, на іншому – відношення оповідач – персонажі. Однак у розділі «Двір Вольтера» («La cour de Voltaire»), оповідач, тотожний образіві автора, змінює перспективу бачення й з'являється у фабульній площині твору серед численних гостей маєтку Вольтера. Оповідач добре обізнаний з традиціями Фернею та звичками його мешканців. Звідси висновок, що це не перша його подорож до маєтку французького мислителя. Трохи далі ми знаходимо підтвердження цій гіпотезі: *«Так само, як й інші поети мого часу, я любив приїздити до Фернею»* [Houssaye 1858:258]. Надалі оповідач пояснює, що для нього, як поета, Ферней значить те саме, що Рим для художників, це свого роду Мекка для творчих людей. Однак тепер оповідач не може вільно рухатися в загальній канві тексту, бо він знаходиться на одному змістовому рівні з персонажами. Через це оповідач може розповідати лише те, що безпосередньо бачить, він лише свідок описуваних подій, сторонній спостерігач. В його арсеналі вже немає документальних джерел – спогадів, архівів, які б всебічно розкривали персонажів твору. Оповідач має обмежену внутрішню перспективу бачення, він може лише робити припущення щодо внутрішнього світу своїх персонажів. Проте він має необмежену зовнішню перспективу бачення. Він спостерігає за гостями Фернею вже не здалеку, а в процесі безпосереднього спілкування та є органічно вплетеним у загальну канву тексту: *«Він [Вольтер] провів мене в парк. Поки я милувався справжнім*

блиском цього грандіозного природного витвору, він не дуже переймався природою <...>. Він все більше нагадував мені Кандіда <...>. На повороті з алеї ми зустріли падре Адама <...>. “Падре Адаме, куди це ви прямуєте? – До церкви. – Ледарюго!” Улесливий падре не зміг утриматися від сміху. “Ви не забули, що вже час продовжувати нашу партію в шахи?” Ми повернулися до маєтку; пройшли в салон. Вольтер сів за стіл для гри й попросив кави» [Houssaye 1858:260]. Оповідач супроводжує Вольтера під час його прогулянок Фернеєм, він є свідком його зустрічей і розмов з різними людьми. Відтак стає авторитетним свідком, оповіді якого читач може цілковито довіритися не лише в цій частині розповіді, а й протягом усього твору.

Інший варіант взаємонакладання художньо-біографічного та мемуарного дискурсів ми маємо у випадку художнього життєпису «Маргеріт Дюрас» («Marguerite Duras») Лор Адлер [Adler 1998]. Уже з перших сторінок художньої біографії авторка вибудовує паралельну оповідь – з одного боку, опис життєвого і творчого шляху головної героїні оповіді Маргеріт Дюрас, з іншого, – художнє відтворення власної подорожі слідами головної героїні з метою пошуку нових або малодосліджених фактів її біографії. Щоб якнайточніше описати перші вісімнадцять років життя героїні, авторка вирушає до південного В'єтнаму, де пройшло дитинство Дюрас. Вона відшукує друзів її дитинства, учнів матері (що була директором ліцею), сусідів, які й досі мешкають у Садеці, розпитує їх про родину Доннадьє (справжнє прізвище Дюрас); намагається реконструювати тогочасне життя родини, психологічну атмосферу, що панувала в сім'ї; працює в місцевих бібліотеках, щоб краще зрозуміти особливості тогочасного політичного й соціокультурного життя французів у колоніальних містах, аналізує характер взаємовідносин колонізаторів з місцевим населенням, зіставляє здобуту інформацію про В'єтнам початку минулого століття з тим, що особисто побачила під час біографічної експедиції наприкінці століття; та здобуті, під час подорожі, відомості й особисті враження від почутого та побаченого органічно вплітає в текстову канву сюжетно-подієвої художньо-біографічної оповіді, в якій

центральне місце посідає головна героїня життєпису. При цьому авторка є водночас і наратором, вона знаходиться на периферії сюжету й з'являється в текстовій площині перших двох розділів лише для того, щоб описати свою подорож і надати нові відомості, отримані від авторитетних свідків: *«Китаєць існував. Я бачила його могилу, його будинок. Історія з Китайцем існувала. Це мені сказав його небіж, якого я зустріла в пагоді, заснованій його дідом у Садеці. Він запросив мене до себе в передмістя Садеку, де він тримав маленький ресторанчик, і розповів мені історію Маргеріт та його дяді <...>. Він провів мене до колишнього маєтку батька коханця»* [Adler 1998:116], *«я проглянула старі фотокартки родинного альбому, листи коханця»* [Adler 1998:119]. Надалі експліцитна поява авторки в текстовій площині стає епізодичною. Час од часу, вона з'являється в тексті, щоб увести нові біографічні факти, отримані під час приватних бесід не лише з людьми, що оточували її протягом життя (як-от: син, колишні чоловіки, коханці, близькі друзі, колеги тощо), а й із самою героїнею художнього життєпису (з якою авторка познайомилася напередодні написання книги): *«Маргеріт говорила, що вона...»* [Adler:50], *«Коли я запитала в 1996 році в Діоніса Масколо, як він пояснював собі відношення до Маргеріт та яким був його душевний стан протягом 1942-1943 років, він відповів...»* [Adler 1998:239]. Відтак подальшу оповідь вибудовано в класичній для художньої біографії нарації – із всезнаючим наратором і зовнішньою фокалізацією.

Тим самим, у випадку особистого знайомства художнього біографа з головним героєм біографічної оповіді типовим є взаємонакладання художньо-біографічного та мемуарного дискурсів. Цей процес може отримувати найрізноманітніші текстові прояви, позначені зміною наративних технік письма, текстових стратегій, відтак на часі подальше літературознавче дослідження окресленої проблематики.

БІБЛІОГРАФІЯ

Гажа 2005 – Гажа Т. П. Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття : становлення об'єктного і суб'єктного типів:

дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Гажа Тетяна Павлівна. – Харків, 2005. – 220 с.

Галич 2001 – Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи : монографія / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.

Галич 2013 – Галич О. А. Fiction і non fiction у літературі : проблеми теорії та історії / О. А. Галич. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2013. – 368 с.

Єршов 2010 – Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму : монографія / В. О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с.

Клеймьонова 2013 – Клеймьонова І. О. Жанр літературного портрета : природа, поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / І. О. Клеймьонова. – Луганськ, 2013. – 19 с.

Мельничук 2002 – Мельничук О. А. Повествование от первого лица : інтерпретація тексту : монографія / О. А. Мельничук. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 207 с.

Черкашина 2009 – Черкашина Т. Ю. Наративні виміри художньо-біографічної прози : монографія / Т. Ю. Черкашина. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2009. – 200 с.

Черкашина 2014 – Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття : українська візія : монографія / Т. Ю. Черкашина ; за наук. ред. О. А. Галича. – Харків : Факт, 2014. – 380 с.

Шевердіна 2014 – Шевердіна А. П. Жанрові модифікації художньої біографії (на матеріалі української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / А. П. Шевердіна. – Старобільськ, 2014. – 17 с.

Adler 1998 – Adler L. Marguerite Duras / L. Adler. – Paris : Gallimard, 1998. – 960 p.

Boyer-Weinmann 2005 – Boyer-Weinmann M. La relation biographique : enjeux contemporains / M. Boyer-Weinmann. – Seyssel : Champ Vallon, 2005. – 488 p.

Houssaye 1858 – Houssaye A. Le roi Voltaire. Sa jeunesse – sa cour – sa mort – son Dieu – sa dynastie / A. Houssaye. – P. : Bonaventure et Ducessois, 1858. – 436 p.